

Úvodník

Egon Gál

Vo vynikajúcom doslove k českému prekladu Pražského cintorína napísal prekladateľ Jíří Pelán, že najzaujímavejšie inovácie Ecoových literárnych konštrukcií sa nachádzajú skôr v rovine čitateľa než autora. Sám Eco často zdôrazňoval, že v každom jeho texte je zakódovaný jeho ideálny „modelový čitateľ“. Sú dva typy modelových čitateľov. Prvý typ, ktorý Eco nazýva sémantickým čitateľom, sa zaujíma, o čom to je, ako to dopadne. Druhý typ, semiotický čitateľ, sa zaujíma, ako bolo dielo vytvorené, sleduje konštrukčnú prácu autora, dokáže reflektovať formálne aspekty diela a intertextové narážky. Sémantický čitateľ číta napríklad najpopulárnejší Ecoov román ako stredovekú detektívku. Semiotický čitateľ sleduje spôsob, ako Eco kombinuje vysoké a nízke žánre, historický román a detektívku, zaregistruje, že meno Viliama z Baskervillu, bývalého inkvizítora, ktorý vyšetruje sériu vražd v nemenovanom talianskom kláštore, je podvojným

odkazom na významného stredovekého filozofa Viliama Occama a Sherlocka Holmesa z Psa baskervillského a Jorge, slepý strážca kláštornej knižnice a súčasne vrah, je alúziou na slepého argentínskeho spisovateľa Jorge Luis Borges.

S istým zjednodušením možno Ecovo rozlíšenie rozšíriť aj na iné druhy umenia (výtvarné umenie, hudba, poézia, film...). Existujú dva typy recipientov umenia. Recipienti prvého typu oceňujú emocionálne pôsobenie diela, recipienti druhého typu oceňujú skôr intelektuálnu prácu vynaloženú pri jeho tvorbe, originalitu, jedinečnosť a novosť diela. Recipient prvého typu môže vnímať Duchampovu *Fontánu* ako provokáciu recesistu, ktorý preniesol pisoár z pánskej toalety do výstavnej sieňe, kým recipient druhého typu ho vníma ako revolučný čin v dejinách moderného umenia, ktorým Duchamp premiestnil pisoár z dejín kanalizácie do dejín umenia.

V roku 2004 bola *Fontána* ocenená Turnerovou cenou, ako najvýznamnejšie výtvarné dielo 20. storočia. V hlasovaní 500 teoretikov, kritikov, kurátorov a obchodníkov s umením z celého sveta sa *Fontána* ocitla na prvom mieste, pred Picassovou *Guernicou*, Warholovou *Marylin*, Matisom, Brancusim, Jacksonom Pollocom a Henry Moorom. Kópie Duchampovho pisoáru sú dnes v depozitároch dvanástich najvýznamnejších galérií sveta.

V roku 1993 uskutočnil Národný inštitút USA prieskum verejnej mienky na tému „Aké umenie majú radi Američania?“. Iničiátormi boli dvaja ruskí masliari, Vitalij

Komar a Alexander Melamid. Napadlo im, aké by to bolo, keby aj v umení vládla demokracia, keby o kvalite umeleckého diela nerozhodovali elity, ale verejnosť. V dotazníku, ktorý zostavili, boli otázky typu: Aká je vaša najobľúbenejšia farba? Aké postavy, predmety, scény by mali byť na obraze, ktorý by sa vám najviac páčil. Podľa výsledkov prieskumu namaľovali „najžiadanejší obraz v Amerike“. Bola to krajinka, v štýle realizmu 19. storočia: les, jazierko, na brehu skupina detí, ktorú obďaleč pozoruje George Washington, a jeleň so srnkou. Neskôr tento prieskum zopakovali v rôznych krajinách sveta: v Rusku, na Ukrajine, v Číne, Francúzsku, Keni, Fínsku, na Islande, v Dánsku a Turecku. Výsledok bol podobný, menili sa iba postavy hrdinov a druhy zvierat.

Pre Komara a Melamida, ktorí boli začiatkom sedemdesiatych rokov v Sovietskom zväze spoluzakladateľmi soc-artu, akejsi kombinácie dadaizmu a socialistickeho realizmu, a ktorí boli za svoje aktivity uväznení a po prepustení sa im podarilo emigrovať, bol tento prieskum iba pokračovaním pôvodnej tvorby inými prostriedkami. Zaujímalo ich, ako by vyzeralo umenie, ktoré by sa dokázalo presadiť na trhu, a o kvalitách ktorého by nerozhodovali elity (politické ani umelecké), ale verejnosť. Došť ich prekvapilo, akú živú diskusiu vyvolali výsledky prieskumu medzi odborníkmi. Filozof umenia Arthur Danto napísal, že je to iba ďalší dôkaz mcdonaldizácie globálneho vkusu, šírený americkými kalendármi. Podľa niektorých evoluč-

ných psychológov a evolučných estetikov (Steven Pinker, Joseph Carroll), výsledky tohto prieskumu vypovedajú niečo dôležité o ľudskej prirodzenosti.

Skúsme význam slova „umenie“ rozšíriť tak, že doň zahrnieme diela, ktoré vzrušujú nielen semiotických recipientov, ale aj laickú verejnosť. Nielen obrazy, ktoré visia v galériách, ale aj v obývačkách a kanceláriách. Nielen filmy, ktoré sa premietajú vo filmových kluboch, ale aj televízne seriály, detektívky, vlastne celú populárnu kultúru, potom podľa zistenia britských sociológov venuje normálny človek umeniu okolo desať percent svojho bdelého života. Princíp lásky k umeniu považoval David Hume za charakteristickú črtu ľudskej prirodzenosti. Spoločnosť bez umenia je rovnako ťažko predstaviteľná ako spoločnosť bez jazyka alebo bez náboženstva.

Záľubu v umení považoval Darwin za najzáhadnejšiu ľudskú vlastnosť. V biológii platí, že každá novinka vznikla z niečoho staršieho. Máme radi sex, dobré jedlo a priateľov preto, lebo gény ľudí, ktorí tieto veci obľubovali pred tisícročiami, sa šírili rýchlejšie než gény ostatných. Platí to aj o umení, alebo je umenie iba vedľajší produkt iných schopností človeka dôležitých na prežitie? Prečo ľudia radi spievajú, tancujú, rozprávajú, počúvajú a čítajú vymyslené príbehy, ktorým aj tak neveria?

„Väčšina archeológov sa zhoduje v názore, že v ranom období existencie človeka sa s ľudskou myslou muselo stať niečo drastické, aby nadobudla podobu, o ktorej vypovedajú nálezy z obdobia prechodu“, napísal David

Lewis-Williams v knihe Uvnitř paleolitické mysli. V pomerne krátkej evolučnej perióde si ľudia začali zdobiť telá a nástroje, obradné pochovávať svojich mŕtvych a vytvárať umelecké diela. Podľa niektorých autorov sa umenie zrodilo z dostatku voľného času. Keď sa ľudom podarilo do určitej miery ovládnuť svoje životné prostredie, začali si vyrábať osobné „šperky“, zdobiť nástroje a skrášľovať svoj jednotlivý životný priestor. Už začiatkom 20. storočia však mnohí bádatelia začali o tomto vysvetlení pochybovať. Dôvodom boli najmä nálezy umenia na stenách podzemných jaskýň, kde bola taká tma, že by bolo zbytočné ich zdobiť. Ťažko si tiež predstaviť, prečo by sa ľudia oddávali náročným, a niekedy dosť krutým náboženským rituálom len z prebytku voľného času. Skôr sa zdá, že práve umenie dodávalo náboženským obradom a rituálom emocionálnu silu. Bez umenia by náboženstvo bolo iba zmesou rôznych doktrín o poznaní, zmysle sveta, živote a smrti, a bez otázok o poznaní zmyslu sveta, života a smrti by bolo umenie iba súborom pekných alebo zaujímavých predmetov, melódií a textov.

Obsah tohto čísla Kritiky&Kontext tvoria texty autorov, ktorých sme oslovili s nasledujúcou otázkou:

Prečo ľudia míňajú toľko času a energie na umenie? Prečo čítajú vymyslené príbehy, ktorým aj tak nikto neverí? Prečo chodia do kina, do divadla a galérií, keď z toho nemajú žiadny praktický úžitok? Vo všetkých spoločnostiach sveta ľudia tancujú,

Úvodník

Kritika & Kontext No.44

spievajú, rozprávajú si vymyslené príbehy. Ako keby umenie bolo súčasťou genetickej výbavy človeka. Podľa niektorých autorov, ktorí o týchto veciach rozmýšľajú, je umenie technológiou produkcie slasti ako drogy, erotika alebo dobrá kuchyňa. Je vedľajším produktom evolúcie človeka. Akási čerešnička na torte ľudského intelektu. Podľa iných je umenie adaptačným mechanizmom, umožňujúcim evolúciu človeka. Podobne, ako nám vrodenný zmysel pre perspektívu umožňuje orientovať sa a prežívať vo fyzikálnom priestore, umožňuje nám vrodenný zmysel pre umenie orientovať sa a prežívať v sociálnom priestore.

Walter Benjamin veril, že vďaka novým technikám reprodukcie umeleckých diel sa vysoké umenie stane prostriedkom emanci-

pácie más a dôležitým spôsobom zmení politický a sociálny život spoločnosti. Adorno a Horkheimer boli naopak presvedčení, že nové techniky produkcie a reprodukcie kultúry nielen zlikvidujú „skutočné“ umenie, ale stanú sa prostriedkami umožňujúcimi politickej moci manipulovať ľudskými presvedčeniami a túžbami.

Čo všetko je vlastne umením a odkiaľ berie silu pôsobiť?

Niektorí odpovedali kratším textom, niektorí rozsiahlejšou esejou. Odpovede sme doplnili diskusiou medzi Stevenom Pinkerom a Josephom Carrollom k téme čísla a krátkym Rortyho textom *Plameň života*, jedným z posledných textov, ktoré napísal, „najkrajšou oslavou poézie akú som čítal“ (L. Feldek).